

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Balkan Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Dinin Rolü¹

Arzu Taşcan²

ORCID- 0000-0001-5618-8901

Öz

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Balkan milletleri bağlı oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelelerine girişmişlerdir. Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinin gelişmesinin pek çok nedeni vardır. Başta Fransız ihtilal fikirlerinin yayılması olmak üzere siyasi ve ekonomik gelişmeler Balkan milliyetçiliğini ortaya çıkarmış; din, dil, sosyal ve kültürel faktörler ise hareketi beslemiştir. Bu makalede Balkan milliyetçiliği ve din ilişkisi incelenmiştir. Yazar, dinin milliyetin belirleyici bir unsuru olduğunu vurgulayarak başladığı çalışmada Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk milliyetçiliğinin gelişmesinde dinin rolünü tartışmıştır. Buradan hareketle bağımsız devlet ve bağımsız kilise ilişkisini değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, milliyetçilik, din, milli kiliseler.

---

¹ George Georgiades Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", *The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, (Edited by Charles and Barbara Jelavich), Russian and East European Studies, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1963, s. 115-144.

² Yrd. Doç.dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, arzutascan@yahoo.com

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism

Arzu Taşcan²

ORCID- 0000-0001-5618-8901

Abstract

From the beginning of XIX. century Balkan nations have contended for independence against the Ottoman Empire, which they are connected, one after another. There are many reasons for the development of nationalist movements in the Balkans. Notably the spread of the ideas of the French revolution, political and economic developments have revealed the Balkan nationalism; religion, language, social and cultural factors have beared the movement. In this article the relationship between Balkan nationalism and religion have been examined. The author have discussed the role of religion in the study which began to stressing that the religion is a decisive element in the development of Greece, Serbia, Romania, Bulgaria and Albania nationalism. From this point of view she has evaluated the relationship between the independent state and the independent church.

Key words: *The Balkans, nationalism, religion, national churches.*

---

² Yrd. Doç.dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, arzutascan@yahoo.com

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Makalenin yazarı George Georgiades Arnakis'in notu: “Bu makale 1959-1960 kışında Teksas Üniversitesi Araştırma Enstitüsünden ve Guggenheim Derneğinden sağlanan burslar sayesinde İtalya ve Yunanistan’da yazıldı. Her iki kuruluşa son derece minnettarım.”

Yunan devrim tarihçisi ve aydın bir Yunan milliyetçisi olan Spyridon Trikoupiş hâlâ bir klasik olarak addedilen çalışmalarında; Ege adalarının (Sıra, Tinos, Naxos ve Santorini) sayıları yaklaşık 11.000 kadar olan Katolik sâkinlerinin ulusal özgürlük akımına karşı kayıtsız kaldıklarını, hatta Yunanlara karşı Türklerle bile işbirliği yaptıklarını büyük bir üzüntüyle not eder ve yazdıklarını aşağıdaki genellemeyle sona erdirir:

“Tek ve aynı dine iman eden millet kutsanmıştır. Biz (Yunanlar) - Tanrı’ya şükür ki- bu inayete sahibiz, Yunanların din birliğine karşı yabancı öğretiler aracılığıyla her ne bahane ya da sebeple olursa olsun, gizli ittifaklar yapacak olanı milletçe lanetledik.¹”

---

¹Spyridon Trikoupiş, *Historia tēs Hellēnikēs Epanastaseōs* [History of the Greek Revolution], (Athens, 1888), I, 125. 1844, 1864, 1911, 1927 ve 1951 Yunan anayasalarının birinci maddelerinde devlet tarafından resmen tanınan kilisenin Ortodoks Kilisesi olduğu ve diğer bütün inançlara karşı da müsamahalı olunacağı açıklanır. Yunan din politikası ve arka planı üzerine yapılan önemli bir çalışma: S. Th. Lascaris, *Hē Katholikē Ekklēsia en Helladi* [The Catholic Church in Greece], (Athens, 1924). Belki de modern Yunanistan’ın anayasa tarihinde dini toleransa en erken atf, ihtilal patlak verdiğinde Doğu Avrupa

Mesolonghi’li seçkin bir aileden olan Trikoupis ulusal bağımsızlık savaşında ve devam eden yirmi sene boyunca Yunanistan’ın siyasi hayatında önemli bir rol oynadı. Bir tarihçi olarak mesleğine başlamadan önce birkaç sene İngiltere’de yaşamış olduğu için fikirleri bakımından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Balkanlardaki herhangi biri kadar batılıydı. Meraklı bir toplum gözlemcisi ve tarzındaki Thucydidean tadında bir realist olan Trikoupis Yunan milli şuûrunun daimi hâle gelmesinde ve modern Yunan milliyetçiliğinin gelişmesinde dinin önemini kavrayabilmişti.

Trikoupis’e ve neredeyse ondan sonraki bütün Yunan tarihçilerine göre din –bu örnekte Doğu Ortodoks Kilisesi’nin inançları ve kurumları- etnik bir grup içerisinde bulunan farklı yapıdaki unsurları birbirine sıkıca bağlayan bir güçtü ve dört-beş asır süren Osmanlı hâkimiyeti boyunca İslâm’ın genişlemesine karşı etkili bir engel olarak hizmet etti. Katolik Kilisesi de halkın çoğuyla kucaklaştığı -Transilvanya ve Hırvatistan gibi- Balkan bölgelerinde göze çok batmasa da benzer bir rol oynadığı gibi Ortodoksluğa karşı mücadeleye de girmedii. Her iki kilise de kendi nüfûz bölgelerinde Cennet ve Cehennemine hâkimine ibadet ettiler, kendi taraftarlarının İslâmîyet’i kabul etmelerini ve Osmanlı-Türk dünyası içinde erimelerini önlemek için kendi hiyerarşik kurumlarını bütünüyle kullandılar. İnkâr edilemez gerçek şudur ki Yunanlar, Sırlar, Hırvatlar, Romanyalılar ve Bulgarlar Hz. Muhammed’in inancını kabul etmiş olsalardı parçalanmayla karşı karşıya kalmalarının önüne geçilemez ve onların İslâmlaşmaları bir kuşak içerisinde Türkleşmeleri ile sonuçlanırdı. Aslında siyasî sadâkatin sadece dine ve padişaha ait olduğu ulusçuluk öncesi dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu ırk, dil, renk veya soyu bu sadâkate engel olarak görmedi; yalnızca İslâm’ın eşitliğini ve diğer ilâhi dinlerin “değersizliğini” benimsedi; Osmanlı barışında (Pax-Ottoman) tek tamamlayıcı ve dengeleyici unsur olarak İslâm’ı kabul etti² ve güçlü köylü

Yunanistan’ının Nomikē Diataxis’indedir. Birinci madde; “Mesih’e inanan Yunanistan sakinlerinin hepsinin Yunan olduğunu” vurgular. Altıncı madde, beş yıl ülkede ikamet ettikten sonra eğer “iyi bir karaktere” sahip olurlarsa, hangi kiliseye bağlı olduklarına bakılmaksızın bütün Hıristiyanları vatandaşlığa kabul etmeyi vaad eder. On ikinci madde; “Mesih’e inanmayanlara” yabancılar olarak atıfta bulunur; bunlar memur olarak değil, sadece asker olarak hizmet eder, öte yandan onların hakları da “tıpkı kendi vatandaşlarının hakları gibi” ifadeleri açıkça yazılmıştır. Andreas Z. Mamoukas, Ta kata tēn Anagennēsın tēs Hellados [Concerning the Rebirth of Greece],(Piraeus, 1839), I, 43-45.

² Arnold J. Toynbee, A Study of History: Abridgement of volumes I-VI, by D. C. Somerville (Oxford University Press, 1947, ss. 130, 177, 372, 536; L. S. Stavrianos’un The Balkans since 1453 (New York, 1958) adlı çalışmasının 112-115. sayfalarında yer alan Toynbee’nin ifadesinin genellikle Türk yönetimi altındaki Balkan sahnesi için

sınıfının dönüşümü ve sosyal yükselmesi vasıtasıyla kendini sürekli yenilemeye çalıştı. Diğer yandan Balkanlar'ın Hıristiyan halkları ise kendilerini korumak için sahip oldukları dini miraslarından başka herhangi bir sosyo-kültürel desteğe sahip değillerdi.

Bu olgu kısmen Yunan halkının süreklilik arz eden bir tarihsel geleneği olduğu için ve kısmen de ülkenin içinde bulunduğu coğrafi ve sosyal şartların halkın çoğunluğunun Aydınlanma ve Fransız Devrimi ruhunun ilk belirtilerini ile ulusal uyanışın güçlü liderlerini erkenden fark etmelerinde katkısı olduğu için en iyi şekilde Yunanistan'da incelenebilir. Artık hayatta olmayan Spyridon Trikoupis, Constantine Paparrhegopoulos, Spyridon Lampros, Paul Karolides ve Constantine Amantos Yunan tarihçileri silsilesinin liderleri olarak modern Yunan ulusçuluğunun çeşitli safhalarını araştırdılar ve İtalya, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ın deneyimleriyle doğal bir benzerlik taşıyan Yunanların yeniden dirilişine katkıda bulunan faktörleri incelediler.

Balkanların dışındaki tarihçiler Yunan meslektaşlarının aksine, Balkan Hıristiyanlığının karakterinin iç yüzünü her zaman anlayamamış ve modern ulusalcılığın gelişmesindeki tesirini görememişlerdir. Özellikle Post klasik Yunan tarihçileri arasında ihtilal sürecinde ilk defa ülkeye gelen ve 1820'lerin fanatik Yunanlıların yıldızları olan Lord Byron, Kaptan Frank Abney Hastings, Dr. Samuel G. Howe ile dostluk bağları kuran İskoçyalı George Finlay vardır. Finlay, Atina'daki uzun hayatı boyunca (1834'ten 1876'nın başlarındaki ölümüne kadar) Yunan meselelerinde aktif bir rol aldı; hüsrana ve hayal kırıklıklarına uğradığı çeşitli finans kuruluşlarında çalıştı. Mizacı gereği hacimli çalışması *History of Greece since the Roman Conquest* dışında önyargılı davranmadı. Fransız partisi lideri John Kolettis'ten "the Zinzar-Vlach" olarak bahseder ve Yunan ihtilalinin diğer liderleri hakkındaki sert ifadeleri Palmerstonian diplomasisi dönemlerindeki Rusya nüfuzu korkusundan daha az haklıdır.³ Rusya korkusu kendisini Yunan Ortodoks Kilisesi'ne objektif bir açıdan bakmaktan belki de diğer herhangi bir faktörden daha fazla alıyordu. Bu nedenle modern Yunanistan'ın gelişmesinde dinin rolünü her zaman küçümsedi. XX. yüzyılın ortasında bazı devlet adamları ve siyaset bilimcileri gibi o da Yakın

---

uygulanabileceğine inanmama rağmen bu ifade bunu ima edebilecek kadar çok ilgi çekici ya da iyi düzenlenmiş değildi.

³ George Finlay, *History of Greece since the Roman Conquest* (Oxford, 1870), VI, 332-342; VII, 171, 185-186, 191, 195-197, 199.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Таşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Doğu politikalarında din adamlarının işlevlerinin ne olduğunu hiçbir zaman anlayamadı.

Atina'da *The London Times*'ın muhabiri olan Finlay, güncel konular üzerine makaleler yazmıştır ("1866-69 Girit İsyanı" gibi). Ayrıca *Saturday Review*'de yayınlanması için uzun ve bilgilendirici denemeler veya raporlar hazırlamıştır. Bunların bazıları hiçbir zaman bir bütün olarak yayınlanmamıştır ve Atina'da British School'un kütüphânesinde dosyalanmış olarak durmaktadırlar. Bu raporlardan biri "Girit İsyanı ve Yunan Milleti, 19 Eylül 1867" başlığını taşır. Finlay, Girit'teki gelişmeleri tartışarak "adadaki Yunanlıların yaklaşık üçte birinin Müslüman olduğunu" belirtir ve "Yunan Müslümanları" atfını sürdürür.⁴ Çünkü kendisi ulusallığın kriteri olarak yalnızca "dil ve edebiyat"ı kabul eder.

Balkan manzarasına içeriden bakan her hangi birisi için Finlay'ın ifadeleri çelişkili gelecektir. Finlay'ın ifadeleri karşı konulmaz tarihi tecrübenin ve o döneme ait gerçeğin ışığı altında reddedileceklerdi. Dinin başlıca etkisini göstermek için olayların farklılığından da bahsedilmelidir. Ortodoks Hristiyan oldukları için Yunanistan'a sâdik olup Türkçe konuşan Yunanlılar vardır. XIX. yüzyılda Yunan millî şuûruyla hareket ettikleri bilinen, Atina'da benzer isimler altında hâlâ tanınan Ulahça konuşan Yunan hayırseverlerinin de uzun bir listesi bulunmaktadır. Ayrıca Bulgaristan'dan ziyade Türkiye'ye doğru yönelmiş Bulgarca konuşan Müslüman Pomaklarımız vardır. (Bunların çoğunun 1950 ve sonrasında Bulgaristan'dan sürüldükleri ve Türkiye'de sığınacak bir yer buldukları hatırlanacaktır.)⁵ Girit'ten gelen Yunanca konuşan Türklerle tanıştık. Bunlar Girit isyanları olarak bilinen ulusal din mücadeleleri yıllarından sonra içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk çeyreği boyunca Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Bugün bile yaklaşık kırk yıllık barış sürecinde Yunanistan ve Türkiye arasında barış elçisi olan, anadil olarak hâlâ Yunanca konuşan Müslüman bir Giritli hiçbir zaman kendisini bir Yunan olarak tanımlamaz, fakat Yunanca konuşmaya devam eder. Kendisini Giritli bir Türk olarak görür. Aynı şekilde Ege adalarının bazılarında, hatta Atina yakınlarında Arnavutça konuşan Yunanlılarla da karşılaşabiliriz. Onların ataları 1820'lerde Yunanistan için mücadele ederken diğer Arnavutça konuşan Ortodoks

⁴ "The Finlay Papers: Letters on Grek Affairs, 1867; Additional Material," ss. 3, 7, 9. British School'daki kütüphane görevlisi Mr. Philip Sherrard'a, Finlay'ın yayınlanmamış araştırmalarını okumama izin verdiği için teşekkür ederim.

⁵ Bakınız, Joseph B. Schechtman, "Compulsory Transfer of the Turkish Minority from Bulgaria," *Journal of Central European Affairs*, XII (1952), 154-169.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Hristiyanlar Eğriboz Adası üzerindeki Karystos'tan Anadolu'ya göçmüş ve anadilleri olarak Türkçeyi kabul etmişlerdir. Şurası ilginçtir ki, bu bağlamda Frenklerin Karystos'a adı verdikleri Castel Rosso adı Türkçede Kızıl Hisar olarak kullanılmıştır. Türkçe konuşan son Karystianlılar veya bir başka deyişle Kızıl Hisarlılar, 1922'deki Yunan bozgunundan sonra mübadeleye tâbi olan Yunanlılardan sayılarak Türkiye'den çıkarılmışlardır.⁶

Bu örneklerden anlaşılıyor ki dil milliyetin ölçütü değildir: Milliyet Balkan halklarımızın kültürel donanımı üzerine kolayca oturur ve her hangi yeni bir çevreye uyum sağlayabilir. Dil genellikle Finlay'ın isimlendirdiği "edebiyatı" da beraberinde getirir ki bu sadece okur-yazarlığın olmadığı çağda yetersiz olan yazılı kayıtları değil, aynı zamanda insanların ifade tarzlarından oluşan şiir, masal, atasözleri, şarkılar gibi sözel geleneği önemli ölçüde içerir.

Halkın bağlı olduğu kilisenin alfabesi benimsenerek dine olan borcun ödenmesinde başarısız olunmadığına dair birkaç örnek vardır. Belki de en iyi bilinen örnek Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölümü olan, bir Balkan ülkesi olmamasına rağmen Balkanlar'la yakın bağı bulunan Anadolu'dan verilebilir. Anadolu'da, Türkçe konuşan Yunanlar kendi anadillerini yazmak için kiliselerinin alfabesi olan Grek alfabesini kullandılar. Yunanlar arasında bu halk "Karamanlılar", dil ve edebiyatları ise "Karamanlidika" olarak bilinir.⁷ Benzer bir şekilde Ege adalarındaki Katolik Yunanlar anadilleri Yunancayı yazarken Latin alfabesini kullandılar ve bunların kayıtları ile edebiyatları Frango-Syriana ya da Frango-Chiôtika olarak bilinir. Ortodoks kardeşleri Sırlar; Ortodoks Rus ve Bulgarlar gibi Kiril(Slav) alfabesini kullanırken, Katolik olan ve Latin alfabesini kullanan Hırvatlar'ın edebiyatları içerik ve hacim bakımından daha etkilidir. Latin alfabesinin yaygınlaşmasından önce Arnavutluk'ta da Ortodoks Arnavutlar Arnavutçayı Grek alfabesi ile yazmışlardır. Onların Katolik komşuları Latin alfabesini ve Müslüman komşuları da Arap alfabesini kullanmışlardır. Yarımadanın diğer bir ucunda kendilerini XIX. yüzyılın ortalarına kadar Latin alfabesini kabule zorlayan ve razı eden Paris ve Roma'ya karşı duran Romenler Ortodoks halkı için yegâne güçlü bir milliyetçilik örneğiydiler.

⁶ Heraklion'daki Municipal Library kütüphanecisi Mr. Nicholas Stavrinides'e geçmişte kendi ailesinin de başına gelen olaylar hakkında verdiği bu bilgi için minnettarım.

⁷ Karamanlı kitaplarının tam bir listesi bir tanıtım bölümüyle beraber Père S. Salaville ve E. Daleggio tarafından "Karamanlidika" başlığı altında yayınlanmıştır. (Athens, Collection d'Institut Français, 1958).

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Sonuç olarak, dil ve edebiyatın değişkenliğine karşılık insan ruhuna hitap eden din samimi bir şekilde ebedi bir sadakat duygusuyla nitelendirilir. Balkanlarda sultanın tebaasına göre din elden giderse herkesin etnik ve sosyal kimliği de elden giderdi. En basit tabirlerle ifade etmek gerekirse, Türk dönemi boyunca Balkan zihniyetine göre birisi Müslüman olduğunda, Türk olmuş olurdu. Ancak diğer taraftan görülüyor ki bir Hıristiyan, Hıristiyan olarak kaldığında aynı zamanda kendisini bir Yunan, bir Sırp, bir Bulgar, bir Hırvat olarak adlandırılıyordu. Arnavut milletinin durumu ise bu milleti oluşturan Ortodoks, Katolik ve Müslüman toplumlarıyla beraber özel olarak ele alınacaktır.

Balkan Türkleri: İslamlaştırma

Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısının sırrı Türk olmayan unsurları Türklerin gücü altında bünyesine katması ve onları orduda, donanmada ve idarede istihdam etmesinde yatar. Bunu başarmanın yollarından birisi çocukların meşhur haracı olan devşirme sistemiydi. Devşirilenlerin büyük çoğunluğu Yeniçeri olarak bilinen elit birlikleri oluştururken istisnai yeteneklere sahip olan çocuklar ise Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş olan saray okulunda (Enderûn Mektebi) daha yüksek idari görevlerde hizmet etmeleri için eğitildiler.⁸ Hükümet belirli aralıklarla ve her defasında belirlenmiş bölgelerde XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca *devşirme* usulünü uyguladı. XVI. yüzyılın sonlarında Yeniçeriler oğullarını askere yazdırmaya başladılar (artık bekârlık onların orduları için kural olmaktan çıkmıştı) ve Müslüman doğmuş askerlerin sayısında bir artış meydana geldi. Bütün askeri kuvvetlerin sayısı muhtemelen yüz binden daha azdı. Yeniçerilerin büyük kısmı öncelikle maaş uğruna askerlik hizmetine girerken ve aynı zamanda diğer kârlı işlerle, helva imalatından haraççılığa kadar uzanan işlerle meşgul olurken bu *devşirme* sistemi XVII. yüzyılda bozulmaya başladı. Sonunda bu meşhur askeri birlikler orijinal niteliklerini kaybettiler ve bu renkli ve canlı kardeşlik birliği yozlaştı,

---

⁸ Bakınız, Barnette Miller, *The Palace School of Mohammed the Conqueror* (Harvard University Press, 1941), Yeniçeriler hakkında H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (Oxford University Press, 1951), I, 1, 56-66, ve Cl. Huart'ın *Encyclopedia of Islam* (Leyden and London, 1927) II, 572-574'teki makalesine bakınız. Konu hakkında en detaylı araştırma İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yapılmıştır, *Kapıkulu Ocakları [The Odjaks of the Slaves of the Gate]*, (Ankara, 1943-1944) C. I-II.

sadakatleri şüpheli olduğu kadar masraflı da olan fitneci bir cemiyete dönüştüler.⁹

Devşirme sisteminin uygulanışının üç asrı boyunca belirlenmiş olan hedefinden daha üstün hâle gelmesi dolaylı bir etkiye yol açtı ki bu da asker istihdamıydı. Bu dolaylı etki H. A. Gibbons'un işaret ettiği gibi,¹⁰ yerli Hıristiyanlara bütün ailenin İslâmlaşması pahasına oğullarının yanlarında kalmasını sağlayan bir teşvik sistemiydi. Köylülerin arzusu olan haraç vergisinden kaçınmak İslâm'ın benimsenmesi açısından bir neden olarak çok da önemli değildi, çünkü aslında haraç Hıristiyanların dayanma gücünü aşacak kadar ağır değildi. Nitekim tarım alanlarında –Bosna, Makedonya, Teselya, Trakya arasında- Hıristiyan çiftçiler için atalarının inancından daha önemli olan şey oğullarını yanlarında tutma arzusuymuştu ve bu da İslâm dinini kabul edenlerin sayısındaki artış ile sonuçlanmıştı.

Elde istatistikî veri mevcut olsaydı, *devşirmenin* uygulandığı yıllar boyunca haraç çocuklarının toplandığı bölgelerde İslâmlaşmanın artış oranını saptayabilirdik. İstatistiklerin yokluğunda Gibbons'un teorisi epey akla yatkın görünüyor. Gerçekten İslâmlaşmanın XV., XVI. ve XVII. asırlarda (yani *devşirmenin* fiilen uygulandığı dönem) kırsal bölgelerde yaygın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çocukların zorla toplanmaktan muaf olduğu Ege adaları gibi ticaret ve denizcilik merkezlerinde İslâmlaştırma önemsenmemişti. Balkan çiftçileri “Hâkim Devlet”in,¹¹ dinini benimseyerek sadece oğullarını yanlarında tutmamışlar, aynı zamanda da özellikle kendi arazilerine sahip olmayı da garantiye almışlardır.

Hiç şüphesiz ister köyde, ister şehirde yaşasınlar, bütün gönüllü ihtidâ edenler Hıristiyan olarak mârûz kaldıkları baskılardan mâli sıkıntılardan, ayrımcılıklardan kaçınarak mallarını ıslâh etmeyi ummuşlardır. *Üstün ırkın* dinini kabul ederek durumlarını düzeltereklerini anlamışlardı. Haraç vergisinden muaf olacaklardı; mültezimin keyfî uygulamalarından kendilerini daha iyi koruyabileceklerdi; uyuşmazlık halinde -tarafsızlığı ile meşhur olmayan- bir mahkemede durumlarına uygun bir celse yapılacağına

⁹ Walter L. Wright, Jr., *Ottoman Statecraft: The Book of Counsel for Vezirs and Governors*, of Sari Mehmed Pasha, the Defterdar (Princeton University Press, 1935), ss. 38-42, 113-115.

¹⁰ Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire* (Oxford, 1916), ss. 118-119. Cf. G. Georgiades Arnakis, *Hoi Prōtoi Othōmanoi [The Early Osmanlis]* in *Texte und Forschungen zur Byzantinisch-neugriechischen Philologie*, 41 (Athens, 1947), s. 100.

¹¹ A. H. Lybyer, *Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent* (Harvard University Press, 1913), ss. 36, 45-46, 57-58.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Таşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

güvenebileceklerdi. Müslüman olan kimse şehirde daha fazla dolaşma özgürlüğüne sahipti; ikamet edeceği yeri seçebilirdi; Hıristiyanların kasvetli renklerdeki kıyafetleri gibi olmayan, Müslüman olması nedeniyle üstün statüsüne uygun olan renk ve tarzda kıyafetler giyebilirdi. Hatta bir ata binebilirdi, hiç bir Hıristiyan'ın yapamadığı bir şeyi yapabilir, mesela kentin ana caddesinde kendi atını sürebilirdi. Kısacası *devşirme* haricinde, Hıristiyanlığın İslâm lehine maruz kaldığı baskılar yok sayılamayacak kadar çok fazla ve çok gerçektir.¹² Zaman zaman (İslâm'ın eşitlik ilkesine rağmen), Müslüman olan bir kimsenin beklentileri umduğu gibi çıkmazsa, bir sipahi, bir mütezim veya bir yönetici olmazsa, yerleşik Müslüman-Türk sınıfı tarafından hor görülürse veya aşağı sınıftanmış gibi muamele görse bile yine de Hıristiyan kuzenleriyle karşılaştırıldığında hâlâ memnun edici kanaatler uyandırabilir, er geç günün birinde kendisi ve soyunun tam bir Osmanlı olabileceğini umardı.

Hıristiyan kuzenleri en azından kızlarının geleceği üzerine de en ufak bir korkuları olmadan korkunun gölgesinde yaşamaya devam ettiler. XIX. yüzyıla kadar Türkler ve İslâmlaşmış yerliler haremelerini hevesleri, servetleri ve kendi malî kaynakları izin verdiği ölçüde çok çekici Hıristiyan kadınlarla doldurmuşlardı. Daha önce hiç bu kadar genel ve yaygın olmamasına rağmen dört yüz yıldan beri süregelen bu uygulama Balkanlar'a gelmeden önce zaten karma bir ırk olan fatihlerin, yani Anadolu Türklerinin ırksal dönüşümü ile sonuçlandı. Balkan Türkleri fiziksel yapılarına göre Hıristiyan tebaalarından kayda değer hiçbir surette ayırt edilemezlerdi. *Devşirme* örneğinde olduğu gibi, seleksiyon süreci hâkim ırkın neslinin iyileşmesi ile Hıristiyan halklarının biyolojik kaynaklarının ise azalması ile sonuçlandı. Çünkü hareme kabul edilen kadınlar ve kural olarak, Türkler için doğurdıkları çocuklar otomatikman Müslüman olup Türk halkı tarafından özümse edilirdi.

¹² Bakınız, G. G. Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire," The Journal of Modern History, XXIV (1952), 235-250. Cf. H. A. R. Gibb and Harold Bowen, Islamic Society and West (Oxford University Press, 1957), I, 2, 208. Constantine Amantos, Scheseis Hellênôn kai Tourkôn, 1071-1571 [Relations of Greeks and Turks, 1071-1571], (Athens, 1955), ss. 190-193; yazar, diğer faktörler arasında Türklerin, Hıristiyanları Muhammed Peygamber'e hakaret etmekle suçlama eğiliminin olduğunu ve bunun ise idamı gerektiren bir suç olduğunu ifade eder. Bu gibi durumlarda Hıristiyanların sadece ölmekten kurtulmak için dinlerini değiştirdiklerini, ancak bazı Hıristiyanların İsa'yı terk etmektense ölmeye kararlı olduklarını zikreder. Bu dönem azizleri üzerine Atina Başpiskoposunun önemli bir çalışması vardır, Chrysostomos Papadopoulos, Hoi Neomartyres [The Neomartyrs], ikinci baskı,(Athens, 1934).

Balkanlardaki Türkler ile onların Hıristiyan tebaası arasındaki bu karışma nâdiren iyi ilişkilerle sonuçlandı. Din engeline karşı kardeşlik içinde süren işbirliği örnekleri de vardır. Mesela Sadrazam Sokollu (Sokolović) Mehmet ile Bağımsız Sırp Kilisesinin (1557) kurucusu Makarij Sokolović arasındaki ilişki Balkan İslâm tarihindeki çok nadir olaylardan biridir.¹³ Keyfi bir davranış, eziyet veya üzücü bir kaza, soya hakaret, hiçbir şekilde ortadan kalkmayan geleneklere sahip kilisenin tutumunun uzlaşmazlığı olarak addedilen şeylerin yanında, Hıristiyanlık bağları ile bağlı olanlar tarafından uzun süre beslenen kindarlık ve bunlarla ilgili faktörler; diğer taraftan da yöneten sınıf ve tebaâ arasında farklı tabirleri kullanmak, ilk gelen Türk nesli ile ihtida edenler ve yerli Hıristiyan topluluğu arasında bir ayrılık yarattı. Aynı döneme ait beyanlardan Balkanlarda Müslümanlığı kabul edenler ile Hıristiyanlar arasındaki çekişmenin, din değiştirmelerin daha eski tarihli olduğu Anadolu'ya göre çok daha kalıcı ve daha şiddetli olduğu açığa çıkar. Boşnaklar ve Giritlilerin kanlı düşmanlıkları her iki tarafın da aynı dili konuşmaları nedeniyle bağdaşamaz ve büyük ölçüde zarar vericidir. Hatta Müslüman olunan tarafta aynı soyadı devam etse bile aile bağlarının anıları uçurumu daha da genişletir ve ilişkiler daha üzücü boyuta ulaşır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida edenlerin ve onların evlatlarının önemini detaylı bir şekilde anlatmaya gerek yok. Şu kadarını kaydetmek yeterlidir ki, L. S. Stavrianos'un¹⁴ da işaret ettiği gibi, 1453'ten 1623'e kadar sultana hizmet eden kırk dokuz sadrazamın sadece beş tanesi Türk soyundan gelir. Bunlardan on biri Arnavut, on biri Slav, altısı Rum, biri Ermeni, biri Gürcü, biri İtalyan ve geri kalanları ise Hıristiyan olarak doğan ama milliyeti bilinmeyen kişilerdir. Görüldüğü gibi büyük çoğunluk Balkanlar'dan gelir. XVII. yüzyılın ortalarından sonuna kadar durum hemen hemen aynıydı. Buna rağmen doğal olarak en yüksek mevkilerde ikinci ve üçüncü nesil Türklerin sayısında bir artışa rastlarız. İhtida aracılığıyla farklı bahaneler altında Osmanlı Türklerinin insan kaynakları, Hıristiyanlar tarafından sürekli tüketimiyle doğru orantılı olarak kuvvetlendi.

Buna rağmen, Türk dönemi boyunca Balkanlar'da devam eden bütün Türkleştirme süreci inançtaki güçlü değişikliklere veya dış şartların tazyikine dayanarak açıklanamaz. Şüphesiz bazıları XVIII. yüzyılın sonlarına kadar vukû bulan çok sayıda ihtidâlar, özellikle Arnavutluk ve

¹³ Charles Jelavich, "Some Aspects of Serbian Religious Development in the Eighteenth Century," *Church History*, XXIII (1954), 144-152.

¹⁴ Stavrianos, a.g.e., s. 501.

Girit'te, psikolojik faktörler nedeniyle ve kendi imanını (Hıristiyan olduğunu açıkça söyleme) kaybetmekten Hz. Muhammed'in değişmez mesajındaki şüphe edilmeyen inanca doğru gidiyordu. Tebliğ faaliyetinin verimli bir tarlası durumunda bulunan Karadeniz'den Adriyatik'e kadar Balkanlar'ı göz önüne alarak, mutasavvıf dervişlerin (özellikle daha sistemli olan Bektaşî dervişleri) muhtelif kollarının bu hususta oynadığı role öncelik verilmesi gerekir. Bu faaliyetin çoğu Bektaşî *tekkeleri* merkezlidir.¹⁵ Arnavutluk hâlâ Bektaşîliğin kalesi durumundadır. Komünizm idaresinde bile Bektaşîlik (Doğu Ortodoks Kilisesi, Roma Katolik Kilisesi ve Sünnî İslâm'ın beraberinde) başlıca mezhep olarak bilinirdi.¹⁶

Din değiştirme konusunda Bektaşîliği güçlü bir silah haline getiren şey, onun Tevhid hakkındaki mistik anlayışı ve ırk, köken, statü veya mezhep engellerinin reddine dayanan engin görüşüydü. Diğer Müslümanlardan daha az çekinceli tavrıyla Hz. İsa'yı kabul eden ve İslâm'ın 124.000 peygamberi arasında Hz. Muhammed'e eşit olmasa da en yakın olarak Hz. İsa'yı sayan Bektaşî dervişleri etkilerini her zaman sürdürdü. Bu melez mezheb tasavvufî âyinleriyle kitleleri cezbedtiğinden emindi, teolojileri asla formüle edilmemişti, hatta o zamanlar kendi din adamları bile okuma-yazma bilmiyorlardı. Diğer taraftan Bektaşîler, öğretmeyi istedikleri dogmaları şartların gerektirdiği şekilde tekrar ve tekrar yorumlayabildiler. Çünkü belli başlı inanışlarından biri, günlük tezahürlerinde manevî esasları, ifade tarzları, yaklaşım teknikleri, niyetleri, içgüdüleri, bağlılıkları ve iki inancın birleşimini tercih eden sosyo-dini usûlün her türlü tarzı arasındaki karışıklığın aldatici bir labirentini meydana getiren ikiyüzlülük (*takiye*) idi. Bu değişken durumunun ötesinde kardeşlik ve bütün İslâm âleminde olduğu gibi insanî zaafı affetmeye hazır, merhametli ve bağışlayıcı olan Tanrı'nın babalığı fikri etrafında örülen inançların katı bir özü vardı. Böyle bir durumda birisinin Tanrı'nın ruhanî özünü (Bektaşî öğretisini) kavraması için dünyevî çevrenin sınırlarını aşması gerekecekti ve şarap (Peygamber tarafından bütün sarhoş edici içeceklerle birlikte yasaklanmıştır) insan ruhunu daha çok yükseltmenin, sonunda ise Tanrı'ya ulaşmanın bir vasıtasıydı.

¹⁵ Bakınız, G. G. Arnakis, "Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire: Akhis, Bektashi Dervishes, and Craftsmen," *Journal of Near Eastern Studies*, XII (1953), 232-247. Bektaşîlerin inançları ve uygulamaları John Kingsley Birge'de anlatılır, *The Bektashi Order of Dervishes* (London, 1937).

¹⁶ Stavro Skendi, *Albania* (New York, 1956), s. 294. G. G. Arnakis, "Albania," *Americana Annual 1958* (New York, 1958), s. 25.

Bektaşilerin Tanrı'sı gibi Hıristiyan inancının azizleri de (Müslümanlar nazarında) anlayışlarında daha hoşgörülüydüler. İbadetleri mezarlar/türbeler, kutsal kökenler ve her iki inancın tapınakları ile ilişkilendirilmişti. St. George, St. Demetrius, St. Nicholas ve Bâkire Meryem Bektaşiler tarafından içtenlikle büyük saygı görürdü. Hıristiyanlar kutsal ikonlar, mumlar gizli Hıristiyan eğilimlerinin diğer alâmetlerini sunmadan önce bir Bektaşi *babasının* birçok defa kandil yağı ihtiyacının karşılanması için para bağışladığını hatırlarlar.¹⁷ Kırsal bölgelerin dindar Hıristiyan ve Müslümanları çeşitli hastalıklarına çareler bulmak için benzer mucizevî tedâviler yapılan yerlere sık sık uğramışlardır. Ortak sıkıntılardan kaynaklanan beşerî uyum hem Müslüman hem de Hıristiyan'ı kucaklayan en büyük ortak paydaydı. Kuraklık dönemlerinde Hıristiyanlar ve Müslümanlar yağmur duasına çıkarlardı, Hıristiyanların duaları sonuç vermezse Hz. Muhammed'in arabuluculuğu istenirdi. Müslümanların duaları kabul olur da yağmur yağarsa Hıristiyanlar, Hz. Muhammed'in güçlerini ispatladığını kabul ederek İslâm dinine girmek için güçlü bir dürtü hissederlerdi.

XVIII. yüzyılda Arnavutluk'ta meydana gelen gönüllü, toplu ihtida hareketleri belki de Hıristiyanlığın Arnavut grupları arasında derinden kök salmadığını gösterir, ancak şüphesiz iki inanç arasında köprü kurulamaz bir fark olmadığını öğreten Bektaşilerin tebliğ faaliyetleriyle hazırlanan bir zemin vardı. Arnavutluk'taki ihtidalar halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olmasına kadar devam etti, bugün de bu durum aynı şekilde sürmektedir. Arnavutluk halkının dinsel çeşitlilikleri –Müslümanlık, Ortodoksluk, Katoliklik- milliyetçiliğin sağlam bir temelini oluşmasını engelledi, milli uyanışı 1878'e ve sonraki yıllara kadar geciktirdi.

Doğu Ortodoks Kilisesi: Vatandaşlığın Koruyucusu

¹⁷ Bu konu üzerine yapılmış en iyi çalışma hâlâ F. W. Hasluck'a aittir. F. W. Hasluck, Christianity and Islam under the Sultans, 2 Cilt, (Oxford University Press, 1929). Balkanlar'daki durum Hasluck'un kitabının ana bölgesi olan Anadolu'dakinden çok da farklı olmamıştır. O zamandan beri Atina'da, Fransız Madam Melpo Merlier'in yardımıyla kurulan ve yönetilen Anadolu Çalışmaları Merkezi (Centre d'Etudes d'Asie Mineure) tarafından eşi benzeri olmayan çok değerli materyal toplandı. 1960'ta Yunanistan'da kaldığım sürece Kapadokya ve civar bölgelerin dini gelenekleri ve sosyal kurumlarıyla ilgili materyalleri okuma fırsatım oldu. Bu fırsatı bana veren Madam Merlier'e ve bana yardım etmeleri için tahsis ettiği personeline teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Merkez bu materyali bir dergide uluslararası bilim âlemine yayınlamalıdır.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

İslâmlaşma ve Türkleşmeyi önlemek kilisenin temel göreviydi. Balkan halkının büyük çoğunluğunun mensup olduğu Ortodoks Kilisesi Yunan hâkimiyeti altında olmasına rağmen hâlâ evrensel Hıristiyan öğretisine sıkı sıkıya bağlıydı. Ortodoks Kilisesi “Ekümenik” Kiliseydi, bu nedenle Bizans İmparatorluğu da aynı şekilde Ekümenik İmparatorluk sayılmıştı. Kilise, 1453’te¹⁸ Fatih Sultan Mehmet tarafından yıkılan Bizans İmparatorluğu’nun mirasını dünyevî bünyesinde bulundurur. Teorik olarak, Ortodoks Kilisesi tıpkı İslâm gibi ne ırksal ne de etnik ayrım tanır, sadece inancın birliği ve saflığı konusunda ısrarla durur. Bu dönemde önemli olan ne ulusa ne de etnik-kültürel geleneklere sadakatti, önemli olan sadece Hıristiyanlığı (Doğu ritüeli).

Osmanlı politikası ekseriyetle Ortodoks Kilisesi’ne düşman değildi. Bunun sebebi aşikârdır. Türkler için İslâm’ı Avrupa’dan¹⁹ atma mücadelesiyle ilişkilendirilen Katolik Kilisesi’yle birleşmelerinden sultanın Ortodoks tebaası olarak idare edilmeleri daha uygundu. Türk desteğiyle Fetih’ten sonraki ilk Patrik olan Gennadios Scholarios ve onun Patrikhânedeki halefleri Balkan Yarımadasındaki Yunan olmayan bölgeler üzerinde nüfûz alanlarını genişlettiler. Çünkü Türklerin nazarında hepsi sultanın tebaası oldukları sürece Yunan olan ve olmayan Ortodoks Hıristiyanlar arasında temelde fark yoktu. Bir Ortodoks halkı ile bir diğeri arasında fark gözetmeme eğilimi, İstanbul’un hâkimiyeti altındaki Slav Ortodokslarının basit ve olağan görünen kaynaşmalarını mümkün kıldı.

Zaman zaman “Millî Bulgar Kilisesi” olarak da adlandırılan Tırnova Patrikliği ortadan kaldırılan ilk Slav Kilisesi’ydi. 1235’te²⁰ Ekümenik Patrik

¹⁸ İstanbul’un düşüşünün 500. yıldönümü olan 1953’te, D. A. Zakythenos II. Mehmed’in Ortodoks Kilisesi’ni korumasının sadece geleneksel hoşgörü politikasından dolayı değil, Bizans İmparatorluğu’na Osmanlı verasetinin iddiasını vurgulamak istediğine işaret etmiştir. Profesör Zakythenos Osmanlı Türklerine tâbi olan “Ortodoks Bizans İmparatorluk geleneğinin güçlü câzibesinden” bahseder. Hē Pentakosiostē Epeteios apo tēs Alōseōs tēs Kōnstantinoupoleōs [The Five Hundredth Anniversary of the Fall of Constantinople], kitap olarak yayınlanmıştır. L’Hellénisme Contemporain (Athens May 29, 1953), ss. 95-96. George Th. Zoras, “Ideological and Political Orientation before and after the Fall” adlı bir çalışmasında kilisenin “işbirlikçiliği”nin sebeplerini analiz etmiştir. Peri Tēn Alōsin tēs Kōnstantinoupoleōs [Concerning the Fall of Constantinople], (Athens, 1959), ss. 59-64.

¹⁹ Theodore H. Papadopoulos, Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination [Bibliotheca Graeca Aevi Posterioris, 1], (Brussels, 1952), ss. 20-26.

²⁰ A. A. Vasiliev, History of Byzantine Empire, 324-1453 (University of Wisconsin Press, 1952), s. 526. Bulgar uyanışının arka planı için bakınız, Robert Lee Wolff, “The Second Bulgarian Empire: Its Origin and History to 1204”, Speculum, XXIV (1949), 167-206. B. J.

tarafından bir “Patrikhâne” olarak tanınmıştı, 1390’larda Osmanlı’nın Bulgaristan’ı fethi sırasında buranın varlığı sona erdi ve sahip olduğu piskoposluk bölgeleri resmen Gennadios Scholarios’un Başpiskoposluğundaki İstanbul Patrikliği’nin yetki alanı içine alındı.

Tırnova’dan sonra Ohri (Ohrid-Ahrid) ve Peć (İpek) başpiskoposluklarına son verildi. İpek Başpiskoposluğu, 1219’da kurulmuş ve 1346’da²¹ Stephan Duşan tarafından “Patrikhâne” mertebesine yükseltilmişti. Tırnova’nın Bulgar oluşu kadar İpek de Sırp’tı. Daha güneyde bulunan Ohri ise Slav çoğunluklu karma bir cemaatti.²² Ohri; *Ochridae ac primae Justinianae* olarak bilinen başpiskoposluğun kurucusu İmparator Justinian ile doğduğu yere bir sitâyiş olarak ilişkilendirilmişti. Ohri hiçbir zaman Ana Kilise tarafından bir “patrikhâne” olarak tanınmamıştı. Ona göre İpek’in hiçbir zaman bu ayırımı uyum sağlayamaması tartışmalı bir meseleydi.²³

İpek ve Ohri Muhteşem Süleyman zamanında zaman zaman “patriklikler” adı altında bağımsız kiliseler olarak tekrar eski hallerine getirildiler ve İpek 1766’ya Ohri ise 1767’ye²⁴ kadar imtiyazlı statülerini devam ettirdiler. Onların lağvedilmelerinin nedenleri net değildir ancak bu nedenlerin 1737-1739 Türk-Avusturya savaşından sonra etkili olan ekonomik krizlerde ve İslâmlaşırmanın bir sonucu olarak insan

---

Kidd, *The Churches of Eastern Christendom* (London, 1927), adlı eserinde hem Bulgaristan (ss. 319-332), hem de Sırbistan (ss. 332-342) hakkında yetersiz bilgi verir.

²¹ Vasiliev, Aynı eser, s. 619. Heliopolis ve Theira Metropolit Gennadius, *Historia tou Oikoumenikou Patriarcheiu* [History of the Ecumenical Patriarchate], (Athens, 1953), I, 339-340.

²² H. Gezler, *Der Patriarchat von Achrida* (Leipzig, 1902), ss. 6-16. Gennadios, Aynı eser, I, 261. Bu kilisenin özelliği hakkında bir müzakere için bakınız, A. P. Péchayre, “L’Archevêché d’Ochrida de 1394 à 1767,” *Echos d’Orient*, XXXIX (1936), 183-204, 280-323.

²³ Vasiliev, İstanbul Patrikliğinin Sırp Patrikliğini tanımayı reddettiğini ifade eder (Aynı eser, s. 619). Yunanlar sadece Türk ilerlemesinden önce İstanbul’da Sırp tehdidi hafiflediğinde Sırlarla daha yakın politik ve dini ilişkiler kurmaya başladılar ve Sırp Kilisesi’ni sınırlı bir şekilde de olsa kabul ederek genişlettiler. Bakınız, Michel Lascaris, “Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l’Eglise de Constantinople en 1375?” *Mélanges Charles Diehl* (Paris, 1930), I, (Historie), 171-175. Profesör Lascaris, Sırp Kilisesi’nin bir Patriklik olarak tanınmadığı sonucunu çıkarır. Dr. Charles Jelavich ve Dr. George Soulis Sırp tezini desteklemede yardım etmek için dikkatimi çektiler: *George Ostrogorsky, Seminarium Kondakovianum*, V (1932), 133, ve *Byzantion*, XII (1952), 159; Francis Dvornik, *Byzantinoslavica*, III (1931), 186-187; ve V. Laurent, “L’archevêque de Peć et le titre de patriarche après l’union de 1375,” *Balkanica*, VII (1944), 303-310.

²⁴ Jelavich, Aynı eser, s. 148.

kaynaklarının tükenmesinde aranması gerekmektedir. Bu son nokta özellikle Ohri’de bariz bir şekilde görülebilir. Diğer yandan Türkler gerileme dönemi boyunca merkezi bir kilise otoritesiyle ilgili karakteristik bir tercih sergiledi. İmparatorluğun başkentinde bulunan bu otoriteyi hizada tutmak daha kolaydı. Türklerin nazarında Sırp Kilisesi Habsburg İmparatorluğu’na yeni bir Sırp göçünü yönlendiren istilacılar ve onların lideri olan IV. Arsenius’la ittifak yapmış olduğu için kuşku konusuydu. Karlovac Metropolitliği idaresi altında organize edilen sınır ötesindeki Sırlar (bunlara *prečani*, yani nehrin ötesinden olanlar denilir) Avusturya veya Rusya, ya da her ikisinin din kisvesi altında yaptıkları yardımla Güney Slav vilayetlerinde karışıklık çıkartmaları için kışkırtılabiliyorlardı. Bu nedenle İmparatorluk idaresini bu iki kilise konusunda eyleme geçmeye zorlayan şey Patrik Samuel’in entrikalarından ziyade Türk tarafının politik düşünceleri ve yerel Kilisenin de ekonomik ihtiyaçlarıydı.²⁵

Slav Patriklikleri’nin ortadan kalkmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan vilayetlerindeki tek bağımsız Ortodoks Kilisesi, Danilo tarafından bu yüce makamın 1851’de laikleştirilmesine kadar dinî ve dünyevî otoritesi *Vladika* idaresinde birleştirilen Karadağ Piskoposluğu’dur. Karadağ, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olmadığını ve bağımsız statülerini her zaman kullandığını beyan etmişti. Türkiye’nin temsilcileri İmparatorluğun Karadağlılara bahsettiği şeyin sadece dini otonomi olduğunu söyleyerek onları sert bir şekilde cevapladılar. Ulusal özgürlük mücadelesinde, Kilisenin oynadığı role Karadağ çok etkili ve ilginç bir örnektir.

İstanbul Patriği, Slav vilayetlerini Ekümenik Patrikhâne’nin ayrılmaz bir parçası olarak düzenliyordu. Böylece İmparatorluğun Ortodoks Hristiyanlarının tartışmasız lideri haline gelmiş oluyordu. Bu Patrikhâne XVIII. yüzyılda on iki-on üç milyon (aşağı yukarı İmparatorluğun nüfusunun dörtte biri) Ortodoks Hristiyan’ın ruhanî başıydı. Ayrıca İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patriklikleri ile onları izleyen fazla önemi olmayan küçük patriklikleri de temsil ediyordu. 1461’den itibaren bir Patrik

²⁵ Jelavich, Aynı eser, ss. 148-149, aynı zamanda İpek’te kontrol etkisine sahip olan Yunan memurlarının İstanbul Kilisesi’ndeki patrikhanenin birleşmesini önerdiklerine işaret eder. Bununla beraber bu ruhbanların niyetleri aşırı milliyetçi olmayabilirdi, çünkü Yunan milliyetçiliği hâlâ başlangıç safhasındaydı, kiliseye, hele hele İstanbul Patrikliğine izleyen yüz yılın başlangıcına kadar saldırıda bulunmadı. Theodore H. Papadopoulos (Aynı eser,ss. 89-91), temel dokümanlara dayanarak Patrik Samuel’in iki müstakil başpiskoposluğun lağvedilmesini büyük bir isteksizlikle kabul ettiğini ifade eder. Zıt görüşler üzerine bibliyografya için bakınız, Jelavich, aynı eser, s. 151.

olarak tanınan Ermeni meslektaşı, sadece teoride patriğin emsaliydi ve onun nüfuz bölgesinde birkaç yüz binden daha fazla olmayan Gregoryan Ermeni bulunuyordu.

Tartışılmaz üstünlüklerine karşın İstanbul'daki Yunan din adamları kilisenin işlerini kendilerinden beklendiği gibi her zaman maharetle veya zekice idare edemediler. Kendi çekişmeleri Patrikhânenin pozisyonunu Bâb-ı Âli önünde zayıflattı ve iki kurum arasındaki ilişkiler çoğu kez hassaslaştı. Fatih Sultan Mehmet'in Gennadios'a gösterdiği teveccüh çok geçmeden unutulmuştu. Yeni atanan bir patriğin 1454'te olduğu gibi Sultandan göreve ilk başlama akçesi bağışını alması yerine, sultanlar ve vezirler her yeni piskoposun hemen hemen her yeni görevliden aldıkları gibi para almaya başladılar.²⁶ Kilisenin başı olma pozisyonu daha alt dereceden olan birilerine verildiği kadar en yüksek ücreti verene de teklif edilirdi. Patrik olmak isteyen hırslı piskoposlar bir şans elde etmek için büyük çaba gösterirlerdi. Kendilerini Patriklik tahtında bulan daha az hırslı olan kişiler sık sık Yahudi ve Ermeni alacaklıların aşırı istekleriyle karşı karşıya kalırlardı. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerleyen çöküşüyle beraber kilise liderlerinin ahlâki vasfı da zayıfladı. Hiç şüphesiz kendi piskoposluk bölgesinin halkını istismar eden çok sayıda piskopos vardı ve bir piskopos pozisyonunun istikrarsız olduğunu bildiği gibi paranın başarı ve başarısızlık arasında fark yaratacağını da biliyordu. Böylece Yakın Doğu toplumunun lideri olan Osmanlı sarayında başlayan şantaj ve yolsuzluk, etnik köken gözetmeksizin zayıf köylüleri de yıpratarak Ortodoks Kilisesinin bünyesine geçti.

Bütün bunlar kilisenin ruhanî karakterine zarar vermiş olsa da, Balkan halkının geleneksel birliğini zayıflatmış gibi görünmüyordu. Sultanın tebâası ve Patriğin manevî çocukları olarak Balkan yarımadasının Hristiyanları birlik duygusunu devam ettirdiler. Rhigas Pheraios dönemine kadar bu duygunun şiddeti ve yoğunluğu arttı. Bu devrimci şair meşhur savaş şiirinde sultanların zorbalığından kurtulmaları ve isyan etmeleri için bütün gruplara çağrıda bulunabilmişti.²⁷

Doğuda ve batıda, güneyde ve kuzeyde,
Haydi, hepimiz vatan için tek yürek olalım.
Bulgarlar ve Arnavutlar, Sırlar ve Yunanlar,
Adalılar ve karalılar, hep aynı gayretle,

²⁶ Bakınız, Arnakis, *The Journal of Modern History*, XXIV, 247-248.

²⁷ C. Fauriel, *Chants Populaires de la Grèce Moderne* (Paris, 1825), II, 24, 26. Yeni, tam nüshası; L. I. Vranoussis, *Rhigas*, [Basikē Bibliothēkē, 10], (Athens, 1953), ss. 391-393.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Haydi, kuşanalım özgürlük davası için kılıç

Souliote'liler ve Mainote'liler, şanlı aslanlar,
Ne zamana kadar uyuyacaksınız hapsedildiğiniz inlerinizde?
Karadağ kaplanları, Olympus kartalları,
Agrapha tepelerinin şampiyonları tek ruh olun hepiniz,
Sava ve Tuna'nın Hıristiyan kardeşleri,
Çıkm dışarıya! Her biriniz ellerinizdeki silahlarımızla

Vurun! Haydi, yok edin zalimin kökünü
Yayılacak, bu alevin aydınlığı
Bosna'dan Arabistan'a Türk ülkesi baştanbaşa.
Daha yükseğe çıkartın Haç'ın sancaklarını
Ve saldırın yıldırım gibi düşmana

Bundan sonra bile, Fransız Devrimi asrı boyunca bir Balkan Hıristiyan'ı kendisini "Hıristiyan" olarak anarsa "Doğu Ortodoks Hıristiyan'ı" olduğunu kastediyordu, çünkü Hıristiyanların diğer bütün sınıfları (Ortodoks Güney Slavlarının bazılarının nazarında muhtemelen Hırvatlar hariç) yaygın bir şekilde "Franklar" diye adlandırılırlardı. Osmanlı dönemi boyunca bütün Ortodoks Hıristiyan dünyası "Franklar"a Türklere baktıkları gibi aynı hislerle bakmışlardı.

Din savaşları sırasında ve sonrasında Katoliklik ve Protestanlık güçlerinin Doğu Ortodoks Kilisesi'ni ele geçirmek için çabalamaları boşunaydı. Doğu tek parça halinde dayanıklılığını gösterdi. Her iki tarafın ilerlemeleri etkili bir şekilde geri püskürtüldü. Çünkü entrika kahramanları veya kurbanları olarak yükselen ve düşen birçok patrik ve piskoposların bulunmasına karşın, Hıristiyan Kilisesi başlangıcından sonuna kadar yüzyıllardır Müslüman hâkimiyeti altında temel haklarının korunmasından memnundu ve manevî özgürlük duygusu herhangi bir kriz karşısında kiliseye özgüven vermişti.

İstanbul'da, Cizvitlerin başında olduğu Katolikler Fransız himâyesi altındayken, Protestanlar ve yandaşları Büyük Britanya ve Hollanda elçilikleri tarafından desteklenmişlerdi.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Balkanlar'da üstünlük için verilen mücadelede inisiyatif 1574'teki²⁸ Augsburg İman İkrarı'nın Yunanca bir tercümesiyle Patrik II. Jeramiah'e yakın olan Tübingen Üniversitesi'nin Protestan din bilimcileri tarafından elde edildi. Eğer Jeramiah belgeyi onaylamış olsaydı, Ortodoksluk ve Protestanlığın birliği başarılmış bir durum olarak sunulabilirdi. Bununla beraber, 1581'in sonuna kadar uzun aralıklarla devam eden Lüteryenler ile Patriğin yazışması doktrinsel bir yapının uyuşmazlıklarını ortaya çıkarmıştı. En önemli olanları; Ortodoksluğun reddettiği *filioque*'nin Protestanlarca benimsenmesi ve kutsal gelenekler ve azizleri kabul etmemeleridir. Otuz Yıl Savaşları kızıışığında Protestanların İngiltere ve Hollanda büyükelçileri tarafından temsil edildiği Patrik Cyril Loukaris'in kulağına gitmişti. Ancak Katolik grubun entrikaları Patrik Cyril'i düşüşün eşiğine getirmiş ve 1638'de şehit edilmişti.²⁹

Ortodoks Kilisesi'nin Protestanlık ve Katolikliğe karşı muhalefeti farklı derecedeki şiddetiyle devam etti. 1582'de II. Jeramiah topladığı bir kilise konsili Martin Luther'in "sapkınlığı" kadar hâince bir etkisinin olduğunu açıklayarak Papa XIII. Gregory'nin takvim reformuna karşı olduğunu açıkladı. Ortodoks Kilisesi, Protestan İngiltere'den bir buçuk yüzyıldan daha fazla, XX. yüzyıla kadar Jülyen takvimine sâdik kaldı. Esasında bu takvim dini olmamasına rağmen şiddetli bir tartışma konusu oldu. Çünkü Doğu ve Batı arasındaki krizlerin vukû bulduğu bir zamanda, Vatikan'da ortaya çıkartılmıştı.

Reform ve karşı Reform (XVI. yüzyılda Protestan reformu başladıktan sonra Katolik Kilisesi'nde meydana gelen reform hareketi) tarafından "üçüncü bloğu" yani Doğu Ortodoks Hıristiyanlığını kazanmak için sarf edilen büyük emeklere karşın sadece sınır bölgesinin savunmasız olduğu kanıtlandı. Alman Protestanlar Güney Slavlarının binlercesinin mezheplerini

²⁸ George E. Zachariades, Tübingen und Konstantinopel [Schriftenreihe der Deutsch-Griechischen Gesellschaft, Heft 7], (Göttingen, 1941), ss. 18-25. Chrysostomos Papadopoulos, Scheseis Orthodoxōn kai Diamartyromenōn [Relations of Orthodox and Protestants], (Jerusalem, 1927), ss. 3-7. Stephen Gerlach'ın patriğe ilk ziyareti Ekim 1573'te olmuştur. II Jeramiah hakkındaki en iyi monografi C. N. Sathas'a aittir. C. N. Sathas, Biographikon Schediasma peri Patriarchou Jeremiu II, [Biographical Sketch of Patriarch Jeramiah II], (Athens, 1870).

²⁹ Bu önemli patrik hakkında Başpiskopos Chrysostomos Papadopoulos'un önemli bir çalışması vardır. Bu çalışma 1907'de Yunanistan, Trieste'de yayınlanmıştır. Kitabın ikinci baskısı 1939'da yapıldı. Aynı yıl ve aynı yerde Emmanuel Tsouderos başkanlığında bir bilim komitesi Kyrillos ho Loukaris (1572-1638) adlı 300. yıldönümü sayısını yayınladı. Protestan bakış açısı G. A. Hadjiantoniou'da verilir. G. A. Hadjiantoniou, Kyrillos Loukaris, (Athens, 1954), in Grek.

değiştirmişti, ancak bunların çoğu köken olarak Katolik'ti ve daha sonra Dubrovnik'ten yönetilen Cizvitler tarafından tekrar Katolikliğe döndürüldüler. Daha uzak doğuda, XVII. yüzyılın sonunda, Alba Iulia'lı Piskopos Theophilos yaklaşık iki yüz bin Romanyalıyı Katolik cemaatine dâhil eden bir "İman İkrarı-Confession" imzaladı. Ayrıca rakip bir Kalvinist cemaatin de bulunduğu Transilvanya'nın Kilise Birliğinin çekirdeğini oluşturdu. Neredeyse aynı zamanlarda Hırvat Cizviti Juraj Križanić, Yugoslav dostlarını Katolikliğe geçirmek için gayret sarf etti, ancak yeterli sonuçlar elde edemedi. Doğu Ortodoks Kilisesi genellikle Cyril Loukaris'e isnad edilen "İman İkrarı"nı reddederek ve 1642'de Jassy'de, 1672'de³⁰ de Kudüs'te toplanan konsillerin kararlarını da onaylayarak tarafsız pozisyonunu korumaya devam etti. Bu kararlar Katolik ve Protestan dogmasına ilişkin Ortodoks inancını yeniden tanımlıyordu. Bu belgelerin önemi teolojinin sahasını aşar. Milli tarihin bakış açısından bunlara Balkan halkının Magna Charta'sı olarak bakılmalıdır.

Özetle: Ortodoks Kilisesi başa baş giden Katolik ve Protestan hareketine karşı tarafsız bir pozisyon takınarak Balkanların Ortaçağ geçmişlerinden milliyetçilik çağına intikallerinde büyük ölçüde katkıda bulundu. Hıristiyanlığı İslâm'ın zararlarından koruduğu gibi, aynı şekilde din savaşları boyunca Avrupa'nın başını ağrıtan düzensizliklerden de Balkan Hıristiyanlarını uzak tuttu. Kilisenin muhafazakâr rolü sayesinde yarımada'nın Hıristiyan halkları politik bir sığınak olarak Müslüman İmparatorluğundan faydalandılar. Böylece milli uyanışları için özgür olabileceklerdi. Ki bu noktada Ortaçağ geçmişiyle bağlantılı olan Ortodoks ilişkileri bariz rol oynadı. Gelecek için Balkanları "koruma" rolü, İslâmlaşmaya karşı savaşma mücadelesinden daha az önemli değildi.

Ulusal Kiliselerin Yükselişi

Ortodoks Kilisesinin evrenselliğine karşı en ciddi meydan okuma, ne tuhaftır ki 1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan'dan geldi. Bağımsız Yunanistan'ın ilk başbakanı Kont John Capodistrias, kendisine 1828'de

---

³⁰ Basil K. Stephanides, *Ekklesiastikē Historia [Ecclesiastical History]*, (Athens, 1948), ss. 649-652. Yazar resmi niteliğinden mahrum bırakmadan Loukaris'in gerçek bir çalışması olarak "İman İkrarı"nı kabul etmeye meyillidir. Başpiskopos Chrisostomos onun gerçekliğini reddeder. (a.g.e., ss. 103-114, 167-170), aynı kitabın girişinde (ss. IX-XXXIII) ve Yıldönümü kitabında, A. N. Diamantopoulos da aynı fikirdedir (ss. 53-55). Hadjiantoniou onu gerçek olarak kabul eder (Aynı eser, ss. 104-127). "İman İkrarı"nın gerçekliği üzerine Yunan düşüncesi farklıdır. D. S. Balanos onu kabul ederken (Eleutheron Bēma, Nisan 19), Tsouderos reddeder (Aynı günlük, Nisan 5, 6, 7, 8, 1939).

Patrik tarafından bir piskoposlar komitesi gönderilmesinden kuşkulandı. Aslında bu Bâb-ı Âli tarafından Yunanistan'ın sıkıştırılıp itaate mecbur edilmesi için gönderilen diplomatik bir delegasyondur. Ortodoksluğa sıkı sıkıya bağlı olmasına karşın onun tutumu, lideri Türklerin nüfuzu altında bulunan bir kilise organizasyonuna yöneliktir.³¹

Capodistrias'ın 1831'de bir suikastta öldürülmesinden sonra naiplik heyeti siyasi bağımsızlığın kilisenin bağımsızlığıyla devam edeceği prensibinden hareketle Yunan Kilisesi'ni İstanbul'dakinden ayırmayı savunan Theoclitos Pharmakides'in politikasını benimsedi. Naiplerden biri olan Bavyalı arkeolog Dr. George Maurer; hayatının sonuna kadar Katolik olarak kalan, Yunan Ortodoks Kilisesi'nin başı ve dini hiyerarşiyi sivil yönetime tâbi kılabilecek Kral Otho'nun olacağı Muhteşem Peter'in idaresi altındaki Rus Kilisesi'nin bir uyarlamasını önerdi. Yeni sistemin lehinde piskoposlar olsa da, ruhban sınıfından olan ve olmayanların büyük çoğunluğu Osmanlı hâkimiyeti dönemi boyunca Yunan toplumunun başı olan, Yunan özgürlüğü için birçok fedakârlıklar yapan (şehit Patrik V. Gregory gibi) İstanbul Patrikliğine karşı sempati duyuyorlardı.

Yunan Kilisesi'nin tek taraflı bağımsızlığı Ekümenik Patriklik tarafından kınandı ve aralarındaki derin ayrılık 23 Temmuz 1833'ten 4 Ağustos 1850'ye kadar devam etti. Yunan tarihçiler, özellikle Yunan milleti hakkında daha fazla ve daha geniş fikir sahibi olan Paul Karolidis³² Yunan Naipliğinin İstanbul'un düşüşünden sonra ulusal bilinci beslemiş olan Bizans arka planının bir inkârı olduğu kadar Yunan geleneğine de aykırı olan kararını eleştirdi. Bu, XIX. yüzyıl boyunca Yunanistan'da sürekli gelişmesini sürdüren *Megali Idea* ile örtüşmeyen olsa olsa yerelciliğin veya özerkçiliğin bir kanıtıydı. *Megali İdea* Balkanlarda ve mümkün olduğu kadar Anadolu'da yayılmayı, bütün Yunanların bir idare altında birleştirilmesini ve bilhassa 1453'te sona ermiş olan Ortaçağ "şânı"nın yeniden canlandırılmasını savunuyordu. Otho ve onun kraliçesi *Megali İdea*'yı benimsediler. Ancak onların müşavirleri Yunan himâyesinde birleşmiş bir Ortodoks Kilisesinin, Helenizm'in savaş arabasına koşulmuş bir kilisenin önemini anlamadılar. Ekümenik Patrik de küçük Yunan Krallığını Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak göremedi. İstanbul'un yüksek rütbeli din adamları Türklerle birlikte bir çeşit *modus vivendi* (yaşama biçimini) kabul ettiler, kendilerini *Millet* sistemi ve onun getirdiği

³¹ Trikoupis, a.g.e., IV, 212-213.

³² Historia tōn Hellēnōn kai tōn Loipōn Laōn tēs Anatolēs [History of the Greeks and Other Peoples of the (Near) East], (Athens, 1922), II, 18-34.

ayrıcılıkların arkasında sağlama aldılar, ulusal devletler ve ulusal kiliselerin oluşumu için başlayan yeni eğilimi hiçe sayan bir inatla evrenselcilik iddialarını öne sürdüler. İstanbul Kilisesi'nin inayetiyle yeni bir Phanariotes kuşağı yetişti. Bunlar arasında iyi tanınan Costakis Mousouros ve Alexander Karatheodoris sultanlara sadakatle hizmet ettiler, Abdülmecid'in(1839) saltanatından Abdülhamid'in(1909) son günlerine kadar refah içinde yaşadılar.

Ana kilise ve Yunanistan arasındaki ilişkiler 1849'a kadar düzelmedi. Bu yılın sonunda İstanbul'daki Yunan orta elçisi (Rizos Neroulos) öldü. Patrik ve kutsal sinod onun cenaze törenine katıldı. Aslında Patrik bu davranışıyla Yunan hükümeti üzerinde olumlu bir izlenim meydana getirdi.³³ Bu arada Ana Kilise'nin 3 Eylül 1843 devriminin bir sonucu olarak yasal bir karaktere sahip olduğu varsayılmıştı. Yunan hükümeti Patrik IV. Anthimos'a bir onur nişanı vermişti, Patrik sadrazamdan izin aldıktan sonra bu nişanı kabul etmişti. Yunan Kilise Sinodu Patriğe uzlaşma ümit ettiklerini dile getiren bir yazı yazdı. Fakat Patrik *tanınmamış* bir kurumdan gelen yazıya cevap vermeyi reddetti. Ondan sonra Yunan hükümeti Yunan Kilisesi'nin kurulmasını sağlayan gelişmeleri açıklayarak ve bu Kilise'nin tanınmasını talep ederek Patriğe çağrıda bulundu (30 Mayıs/11 Temmuz 1850).³⁴ Sonuçta diğer patrikhâneler ve müstakil kiliselerle istişare edildikten sonra ve 16-28 Temmuz 1850'de İstanbul'da toplanan büyük bir sinodun kararı üzerine Ekümenik Patrikhâne yeni müstakil Yunanistan Kilisesi'ni tanımayı kabul etti. Bu hususla ilgili bütün ayrıntılar iki yıl içinde hazırlandı; 1852 yılı sona ermeden önce Helen yerelciliği ya da daha iyi ifadeyle "devletçilik" ve "Ortodoks evrenselliği" *Tomos*'un Bizans adını taşıyan bir belgede uzlaştırıldı.³⁵

Yunan Kilisesi'nin aksine Sırp Kilisesi çok fazla anlaşmazlık yaşamadan aşama aşama otonom ve müstakil oldu. 1832'de, Miloş'un Sırbistan'ın kalıtsal prensi olarak tanınmasından iki yıl sonra, Belgrad Piskoposluğu metropolitlik pâyesine yükseltildi ve Sırp lar resmen kendi piskoposlarını seçme hakkını elde ettiler. Aynı zamanda onların kilisesi otonom olarak tanımlandı ama bağımsız olarak kabul edilmedi. Berlin Anlaşması'ndan sonra Belgrad Metropolitliği Sırbistan kutsal sinoduna başkanlık ederek otonom oldu (20 Ekim 1879 *Tomos*'u). "Sırp ların Patriği"

³³ Karolides, *Historia*, IV, 4-6.

³⁴ Aynı eser, ss. 6-13.

³⁵ Aynı eser, ss. 13-54. Pharmakides devam eden prosedürde itirazlarını sıralar. Onun tezi Karolides tarafından tartışılır ve eleştirilir. A.g.e., ss. 16, 61-86.

unvânı ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra (1920) Karadağ Kilisesi ve Karlovac Metropolitliği'nin Belgrad'daki ile birleştiği zaman kabul edildi.³⁶

Romanya milliyetçi tarihçilerine göre Eflak-Boğdan Metropolitliği idaresin altında hep bağımsız olarak kabul edilmiş olan Romanya Kilisesi Yunanistan Kilisesine benzer bir seyir izledi.³⁷ Özellikle Tuna havzasında bulunan prensliklerdeki manastırların malı ve mülkü 1863'te Prens Cuza tarafından devletleştirildiği ve köylülere dağıtıldığı için İstanbul ile ilişkiler fazla gergindi. Devam eden mücadele Romanya'nın kilise bağımsızlığının tanınmasını 1885 Mayıs'ına kadar geciktirdi. Romanya Patrikhânesi 1925'te resmen ilan edildi.

Bütün bu özgürlükler arasında en problemlisi olanı Bulgaristan'ındır. Bulgar milliyetçiliği ekolüne bağlı olan Constantin Jireçek³⁸ ve ondan sonrakiler İstanbul Patrikhânesi'nin Bulgaristan'da zalimce davrandığını ve Bulgarları Helenleştirmek için Yunan din adamlarının sistematik bir çalışma içinde olduklarını ileri sürdüler. Jireçek, Yunan piskoposlarının Slavca kitapları yaktıklarını ve onların yerine Yunanca olanları koyduklarını söyler. Bulgarlar daha da ileriye giderek Yunan din adamlarını Bulgar dili ve kültürel geleneklerini baskıya almakla ve XIX. yüzyıla kadar Bulgarların tarihsel hafıza kaybına neden olmakla suçladılar.

1800'lü yılların ortalarına kadar Bulgaristan'da hâkim olan durumun en iyi değerlendirmesini L. S. Stavrianos yapmıştır:

“Okullar, kiliseler ve kültür üzerindeki Yunan hâkimiyetinin suçlanması büyük ölçüde makul karşılanabilir. Fakat bu hâkimiyet, Yunanlar ve Bulgarlar arasındaki kültürel eşitsizlik nedeniyle önüne geçilemez boyutlardaydı. Bulgar milliyetçilerinin bir sonraki kuşağı okullarda ve kiliselerde Yunanca kullanımından çok huzursuz oldular ve atalarının da aynı huzursuzluğu hissettiklerini varsaydılar. Bu varsayım haksızdı ve o zamanlarda şu anki mevcut bakımından geçmişin yaygın hatalı yorumuna güzel bir örnekti.”³⁹

İspatlanmamış bir iddia olan Bulgarca yazmaların yakılması Yunanların Bulgar karşıtlığı duyarlılığından ziyade Slav dili hakkındaki cehalete dayandırılabilir. Yunan el yazmalarının dünyanın Yunanca

³⁶ Bakınız, Matthew Spinka, “Modern Ecclesiastical Development,” ed., Robert J. Karner, Yugoslavia (University of California Press, 1949), ss. 244-251.

³⁷ Kidd, A. g. e., ss. 345-351.

³⁸ Geschichte der Bulgaren (Prague, 1876), ss. 468-470, 513-520.

³⁹ A. g. e., s. 37.

konuşulan birçok bölgesinde manastır mutfaklarında ateş yakmak ve Yunan Bağımsızlık Savaşı boyunca fişekler için iyi bir malzeme olarak kullanıldığı hatırlanacaktır. Tuna'nın Vilâyeti olduğu (1864) yıldan daha sonra neredeyse bütün alt ruhban sınıfını oluşturan Bulgarlar yazmaların imha edilmesinde Yunan meslektaşları kadar sorumlu tutulmalılar. Çünkü bütün Balkan Yarımadasının ruhban sınıfı arasında cehalet yaygındı. Üst düzey ruhban sınıfı ve Bulgaristan'daki toplumun yüksek kademeleri arasında Yunanca ortalama kabul gören iletişim aracıydı. Genellikle hırslı Bulgarların, daha sonra anlam kazanan "Grekomanyak" teriminin anlamını kazanmadığı uzun dönem boyunca, Yunanca öğrenimini tercih ettikleri bilinir. Bulgarların İstanbul'da, Bükreş'te, Yaş'da ve başka yerlerde devam ettiği Yunan okullarının etkisi XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar fevkalâdeydi. Bu okulların ders müfredatı eski Yunan ve Latin edebiyatı, Kutsal Kitaplar ve Havariler gibi kutsal beşerî bilimler üzerinde duruyordu.⁴⁰ Almış oldukları Helenistik eğitimleriyle eskiden birer Bulgar köylüsü olan piskoposların çoğu kendilerini imparatorluk kenti yolunda buldular, Bulgar olmayan piskoposluk bölgelerine hizmet ettiler. Bu piskoposların dördü (III. Metrophanes, Eugenios, Chrysanthos ve Agathangelos'tur, son üçü XIX. yüzyılın son otuz yılında görev yapmışlardır) İstanbul patrikleri olmuşlardır. Bunlar ne üstün yetenekli din adamlarıydı, ne de eksiklikleri ve başarısızlıklarının Bulgar olmalarıyla ilgisi vardı. Diğer taraftan şartlar sinoddaki Yunan meslektaşlarının Bulgarların, hatta en sıradan olanlarının bile en üst pozisyona seçilmesinde tereddüt etmediklerini kanıtlama eğilimindedir. Ortodoks evrenselliği kavramı üzerine kurulu olan bu tolerans ruhu olmasaydı, Bulgar milliyetçiliğinin hep savunucuları olan Ilarion Makariopolski ve onu izleyen piskoposlar gibi din adamları 1870'ten önce yüksek mevkilere gelemeyeceklerdi.

---

⁴⁰ Paparrhegopoulos, *Historia tou Hellēnikou Ethnous* [History of the Greek People], altıncı editör, (Athens, 1932), V, 2, 82. Yunan milliyetçiliği ile ilgili düşüncelerini aktaran yazar bu büyük eserinde İstanbul Kilisesi'nin ve okullarının Bulgarları Helenleştirme hususundaki başarısızlığını eleştirir. Dört yüzyıl boyunca bunu yapması için durumun elverişli olduğunu düşünür. Ancak diğer taraftan Karolides (a.g.e., IV, 277-285) klasik eğitimin beşerî karakterinin birey ve ulus için özgürlük arzusunu ilham ettiğine inanır. Karolides'e göre eğitim yoluyla bir insanı Helenleştirme çabası hayali ve saçma bir tarihi hata olacaktı. Gerasimos Konidaris, *Hē Hellēnikē Ekklēsia hōs Politistikē Dynamis en tēi Historiāi tēs Chersonēsou tou Haemou* [The Greek Church as a Civilizing Power in the History of the Balkan Peninsula], (Athens, 1948), ss. 144-145. İlimli bir yorum getiren yazar Kilisenin ulusal ve ekstra ulusal olmak üzere iki rol üstlenmesinden ve her iki rolü arasında bir denge kurmasından bahseder.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Bu evrensellik adına ruhban sınıfı etnik köken bakımından ayırım gözetmeksizin Bulgar halkı üzerinde etkili pozisyonunu sürdürdü. Yukarıda bahsedilen cehalet ve çıkarıcılıkla bağlantılı suiistimaller ulusal uyanış döneminde şüphesiz ki Kilise'yi kendi cemaatinden çok fazla uzaklaştırmıştı. Bulgarların milliyetçi liderleri Kilise'nin çeşitli vergiler (vaftizler, cenaze törenleri, evlenmeler, boşanmalar ve din adamlarının papazlığa atanma törenleri için alınan resimler) yüklemesinden dolayı şikâyetlerini dile getirdiler. Bildiğimiz gibi Ortodoks piskoposları aldıkları *fermanların* bedelini ödemek için sermaye toplama faaliyetini ve yaşlandıklarında da kendileri için epeyce bir miktar ayırmayı hiçbir yerde ihmal etmemişlerdir. Ayrıca Patrikhâne için de para toplamışlar, böylece buranın masraflarını karşılamışlar ve Türk idaresine karşı yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir. Bu nedenle köylü hayatının yoksulluk ve sefaletine karşın piskoposların zengin olmaları şaşırtıcı değildir. Yine de bu eşitsizlik ve eşitsizliğin sebep olduğu zararlardan dolayı Ilarion Makariopolski ve Liuben Karavelov'un anti Yunan olmaları için, kilise tarafından kınanan ulusalcı düşünceler ve etnisizmin (veya ırkçılık) Ortodoks evrenselliğinin ruhuna gölge düşürdüğü müddetçe din adamları sınıfına karşı çıkmak için sebepleri olan aydın bir Sırp keşişi Dositej Obradoviç ve klasik bir Yunan filoloğu Adamantios Korais'ten daha az nedenleri vardır.

Aynı şekilde Yunanistan'da Theoklitos Pharmakides tarafından ileri sürülen dinsel "devletçilik" ilkesini benimseyen Yunanlıların aksine, dinsel bağımsızlığın politik bağımsızlıktan önce olması gerektiğine inanan Bulgar milliyetçileri "etnisizm"i benimsediler. Bulgarlar bakımından bu politikanın görünen faydası Makedonya'nın Slavca konuşan nüfusu üzerinde kontrol sağlayabileceğinin mümkün olmasıydı. Milliyetçiler Makedonya Slavları ve Avrupa Türkiye'sindeki Slavca konuşanların Bulgar Ulusal Kilisesi'ne, yani Eksarhâne'ye bağlanacaklarına ve Osmanlı hükümeti tarafından Bulgar "*milleti*"nin bir unsuru olarak tanınacaklarına inanıyorlardı. Böylece bunlar Türklerin suç ortaklığıyla Bulgar milletinin içinde eriyebilecekler ve uygun bir zamanda Büyük Bulgaristan'ın bir parçası olacaklardı. XIX. asır ortasında Türkler Ortodoks toplumunun (*Rum milleti*) Patriklikler ve Eksarhlıklar gibi iki düşman kampa bölünmüş görmekten memnundu. Çünkü İmparatorluk diplomasisi sadece milliyetçilik tehlikesinin değil, ayrıca muhtelif Balkan milliyetçiliklerinin ortak bir zeminde birleşebileceklerinin farkındaydı, bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması mânâsına gelirdi.

1860'tan 1870'e kadar Bulgar Milli Kilisesi'nin kurulması için verilen mücadele dönemine girmek şu anki konunun kapsamı dışındadır. Bu dönemde meydana gelen bir mücadele 1945'e kadar süren bir ayrılığa yol

açtı.⁴¹ Bizim buradaki asıl konumuz Ekümenik Patrikhâne'nin Ortodoks evrenselliği, sadece bağımsız milletler için müstakil kiliselerin kurulması prensibinin kabul edilmesi ve bütün patriklikler ve var olan müstakil kiliselerin rızasıyla kurulabildiği şekliyle geçmişteki örneğin tekrar edilmesi hakkındaki ısrarıdır. Buna eşit değerde olan şey ise Kiliseye karşı Osmanlı politikası ile ilgili olarak sultanın Hıristiyan tebâası için birleşik bir Patrikhâne geleneğini terk etmesiydi. Abdülaziz döneminde Ignatiev'in emirlerini dinleyen Rus yanlısı Türkler Fatih Sultan Mehmet'in dinî politikasının önemini anlamakta başarısız olmuşlardı. Fakat 1870, 1454 tarihinden çok farklıydı.

Bulgar milliyetçiliği kaybettiği toprakları tekrar elde etme arzusuyla Kilise'nin evrenselliğine Theoklitos Pharmakides ve Sultandan Yunanlıların özgürlüğü ile birlikte ve Yunan Kilisesinin de Patrikhânenen kurtuluşu için savaşmış olan Grek Devrimi gibi saçma bir ifade kullanacak kadar zamanları geçmiş olan Helenik "devletçileri"nin marjinal grubundan daha çok meydan okumuş oluyordu.⁴² Asırlardır Ana Kilise tarafından beslenen ulus şimdi ona karşı kendisini ortaya çıkarıyor ve sadece inanç birliğini değil, Ortodoks Hıristiyan kardeşlik geleneğini de şekillendiren Patrikhânenin inâyeti olmaksızın dinsel bağımsızlığını iddia ediyordu.

Din Engelleri Karşısında Vatandaşlık: Arnavutluk ve Yugoslavya

1870'lerin aynı döneminde, yani Berlin Kongresi'nden hemen önce Arnavut vatanseverler (Ortodoks, Katolik ve Müslümanlar) milliyetçilik ve dinî bağlılıklar hakkında daha fazla konuşmaya başlamaları dikkate değer bir tesadüftür. İlk olarak Abdülhamit tarafından cesaretlendirilen Arnavutların duygu ve düşüncelerini açıkça dile getiren bir grubuna göre

---

⁴¹ Bulgar ruhban sınıfının aforozuyla sonuçlanan bu ayrılık 16-28 Eylül 1872 tarihinde toplanan büyük bir sinodda ilan edildi ve 22 Şubat 1945'te de feshedildi. Müstakil Bulgar Kilisesi'ni resmileştiren Tomos 13 Mart 1945'te Patrik V. Maximos tarafından imzalandı. Bulgar Kilisesi 10 Mayıs 1953'te İstanbul Kilisesi ve Demir Perde dışındaki diğer Ortodoks Kiliselerinin önceki rızası olmaksızın kendine ait bir patrikhânesi olduğunu ilan etti. Bulgaristan Patrikhânesi kendisini Tırnova'nın bir devamı gibi olduğunu düşünür. Bakınız, Konidaris, "The Repeal of the Bulgarian Schism" (Yunanistan'da), Annual of the School of Theology of the University of Thessalonikē, I (1953), 97-196. Daha önceki bir bibliyografya için bakınız, Stavrianos, A.g.e., s. 913. Bulgar Kilisesi ve Yunan kiliseleri arasında son iki yıl içindeki ilişkiler 17 Mart 1962'de Bulgar Patriği Cyril'in Ekümenik Patrikhâne'yi resmi ziyareti ve Rodos'taki Pan-Ortodoks Konferansına Bulgaristan'ın katılımıyla normalleşti.

⁴² Karolides, a.g.e., II, 25, IV, 61.

“bir Arnavut olmak” her şeyin başında gelirdi. Şimdi de ikinci bir husus olarak “dinin” tamamen özel bir mesele olduğunu söylüyorlardı.

Yeni ulusalcı hareketin şimdiki hedefi Ayastefanos Anlaşması'nın avantajıyla Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'ın Arnavutluk'a ait bölgeleri ilhak etmelerine engel olmaktı. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Kosova-Metohija bölgesinde bulunan Prizren'deki bir toplantıda ulusalcı liderler şu beyanda bulundular: “Biz inançlar arasında ayırım yapmayız. Biz Arnavutuz.”⁴³ Bu liderler Türkçe *millet* kelimesinden önemli ölçüde aktarma yaptıkları “birlik” kelimesini kullanarak bir “Arnavut Birliği” oluşturdular ve Arnavutça konuşan bütün bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde kalmasına müsaade edilmesi için Berlin Kongresi'ne başvurdular.

Arnavut Birliği'nin bu isteği Osmanlı menfaatleriyle uyumlu olduğundan Bâb-ı Âli 1880'e kadar onların bu girişimlerini destekledi. Aynı dönemde ve devam eden süreçte Adriyatik kıyısındaki Slav devletlerinin genişlemesinden korkan İtalya ve Avusturya-Macaristan Arnavut milliyetçiliğini desteklediler. Hatta onları Berlin Anlaşması'nın ertesi günü Karadağlılara karşı silahlı direnişe teşvik ettiler. Kuzey Arnavutlarının Müslüman ve Katolik çeteleri anlaşma yoluyla Prens Nikola'ya bırakılan sınır şehirlerinden Karadağlıları çıkarmayı başardılar.

Güneydeki hareketin lideri bir Bektaşî olan Abdul Fraşëri'ydi.⁴⁴ Fraşëri ailesinin diğer üyelerinden hem politik hem de kültürel faaliyetlerin en nüfuzlu kişileri olan Naim Fraşëri ve Sami Fraşëri harekette başlıca rol üstlendiler.⁴⁵ Daha önceleri İslâm'ın yayılmasında etkili olan Bektaşîlik şimdilerde üç dini grup arasındaki değerli bir bağdı. Fraşëri'ler ve müttelikleri Yunan okullarının yerini alacak olan ve Hıristiyanlar ve Müslümanların menfaati için var olan Türkler için eğitim verecek Arnavut okullarının açılmasını talep ettiler.⁴⁶ Balkan tarihinde ilk defa milli emellerin aracı din değil, dil oldu. Dil kriteriyle Arnavutlar Sırp ve Yunanlıların yaptığı gibi Avrupa Türkiye'sinin topraklarında hak iddia

⁴³ Bakınız, Stavro Skendi, “Beginnings of Albanian Nationalist and Autonomous Trends: The Albanian League, 1878-1881,” *The American Slavic and East European Review*, XII (1953), 219-232.

⁴⁴ Aynı eser, s. 221.

⁴⁵ Bakınız, Stavro Skendi, “Beginnings of Albanian Nationalist Trends in Culture and Education, 1878-1972,” *Journal of Central European Affairs*, XII (1953), 356-367.

⁴⁶ Skendi, *The American Slavic and East European Review*, XII, 226; *Journal of Central European Affairs*, XII, 363.

edebileceklerini düşündüler.⁴⁷ Yunanlar ve Sırlar Arnavutluğun yayılma politikasına karşı hemen tepkilerini gösterdiler. Yeni ulusalcı hareketlere karşı baskıcı önlemler alan Osmanlı yönetimi de Arnavutlara karşı düşmanca bir tavır takındı.⁴⁸

Liderleri sürgün edildikten sonra Müslüman Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarını yinelediler ve 1912'ye kadar idareci ve asker olarak devlete hizmet etmeyi sürdürdüler. Aynı şekilde Ortodoks çoğunluk eskisi gibi Atina'ya doğru yöneldi.

Arnavut kökenli olanlar bile o kadar Helenleşmişti ki bir Kuzey Epirus Yunanlısı ve Ortodoks inancından bir Arnavut arasında sınır çekmek çok zordu. Bu sadece XIX. yüzyılın son dönemlerinde değil, XX. yüzyılın başlarında da böyleydi. Arnavut hükümeti iki dünya savaşı arasındaki dönemde Ortodoks Arnavut topluluğundaki Yunanları çok fazla absorbe etti ve ayrıca Kuzey Epirus Çam'ları Yunanistan ve Türkiye arasındaki zorunlu nüfus değişimine konu olmadı, çünkü bu insanlar Türk değillerdi, Müslüman Arnavutlardı.⁴⁹

1912'de Eski Sırbistan ve Kuzey Makedonya ile 1918'de Bosna ve Hersek'in birleşmesinden sonra Güney Slav bölgesinde benzer bir düzenleme gerçekleşti. Bosna-Hersek'te 1878-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan idaresinde ayrı bir statüde tutulmuş olan Müslüman nüfus Türkiye'ye gönüllü olarak yaptıkları göç nedeniyle giderek azalmıştı. Çünkü Müslümanlar olarak başka bir inançtaki hükümetin idaresi altında yaşamayı hoş bulmamışlardı. Bunun bir sonucu olarak 1921'e geldiğinde iki vilayetin nüfusunun yaklaşık % 65'ini Hıristiyanlar oluşturuyordu (%

⁴⁷ Skendi, *The American Slavic and East European Review*, XII, 222-225. Cf. Constantine A. Chekrezi, *Albania: Past and Present* (New York, 1919), ss. 52-53, 90-100. Arnavut milliyetçileri dile dayanarak Yunanlıların milli kahramanlarının önemli bir kısmının kendilerinden olduklarını iddia ettiler. Bakınız, Chekrezi, aynı eser, ss. 25, 47-48. Bununla beraber Müslüman Arnavutlar ve Souliote'ler gibi Arnavutça konuşan Yunanlar arasında bir anlaşmayı pekiştirmek için ortak bir dil yeterli değildi. Yanya'lı Ali Türkler tarafından sıkıştırılırken, Mesolongi'ye gelen Müslüman bir Arnavut olan Tahir Abbas Yunan mücadelesinin dini yapısının Müslümanlar ve Hıristiyanların işbirliği için her hangi bir boşluk bırakmayacak kadar kesin olduğunu anladı ve dindaşlarına İmparatorluğun yanından ayrılmamalarını tavsiye etti. Bakınız, Trikoupis, Aynı eser, 92. Yunanistan'ın bağımsızlık savaşında Ortodoks Kilisesi'nin önemi için bakınız, Finlay, VI, 139, 144, 158.

⁴⁸ Skendi, *Journal of Central European Affairs*, XII, 363-364; *The American Slavic and East European Review*, XII, 229-230.

⁴⁹ Yunan İç Savaşı boyunca (1946-1949) Çam'lar bozguna uğrayan bazı Yunan komünistleriyle beraber Arnavutluk'a gittiler. Arnavutluk komünist hükümeti Kuzey Epirus Yunanlarını etkili bir asimilasyon politikasına tâbi tuttu.

43,7'si Ortodokslar, % 21,3'ü Katolikler).⁵⁰ Müslümanların oranı sadece % 31,1'dir. Yugoslavya Yunanistan'dan farklı olarak Müslümanları Türkiye'ye göndermedi. Çünkü bir kere savaş sonrası dönemde Türkiye'de Bosnalılarla değiştirilebilecek Sırlar yoktu. Bu yüzden ister kendilerine Boşnaklar desin, isterse boy isimlerini söylesinler, Müslümanlar bir Hıristiyan idaresinde yaşamaya alışmaya başladılar, hatta dinsel duruma bakmaksızın bir "Yugoslav kardeşliği" fikrini bile kabul ettiler.⁵¹ Kültürel miraslarını korumak için Mehmed Spaho liderliğinde "Yugoslavya Müslüman Derneği"ni kurdular. Politik açıdan hangi hükümet iktidarda olursa olsun genellikle desteklediler. Savaş sonrası federasyon ve Marksist program içinde "Müslüman Yugoslavyalılar" olarak tanımlandılar. Ortak köken geçmiş ve ortak ana dil kullanımı Arnavutlar arasında olduğu kadar Bosnalılar ve Hersekliler arasında da etkili olduğunu kanıtlamaktadır.

Eski Sırbistan ve Makedonya Müslümanlarının kendi bölgelerinin diğer dinsel topluluklarıyla birleşmesinin sonuçları çok başarılı değildi. Dinsel olarak bu Müslümanların hepsi asimile edilmedi. Bir diğer grup, Türklerle eski kültürel ilişkilerini sürdürürken, Arnavutça konuşanlar (çoğunun otonom Kosova-Metohija bölgesinde toplanmıştır) kendilerini muhtemelen Arnavutluk'taki Arnavutlar ile etnik bakımdan ilişkilendirirler. Makedonya Türklerinin bir kısmı son yıllarda Türkiye'ye gittiler. Çoğunun komünizme karşı olduklarından dolayı bunu yaptıklarına şüphe yoktur. Nitekim Pomaklar ve Dobruca Türkleri örneğinde olduğu gibi Ankara hükümeti bu yeni gelenleri yeniden iade edilecekler olarak kabul de etti.⁵² Bunlardan Yugoslavya'da kalmayı tercih edenler hızlı bir Slavlaştırma muamelesine maruz kaldılar.

Eğer milliyetçilik komünizm tarafından yok edilmeseydi, Yugoslavya Müslümanları (nitekim Finlay'ın, gerçek dışı ve zamansız olmasına karşın yaklaşık yüz yıl önce Giritlilerin durumunda belirttiği gibi) XX. yüzyılın

⁵⁰ Bakınız, Wayne S. Vucinich, "Yugoslavs of Moslem Faith," ed., Kerner, Yugoslavia, ss. 261-275. 263. sayfada istatistiklere yer verilmiştir.

⁵¹ Dositej Obradoviç yaklaşık 150 yıl önce yazmaya başladığında bu türden ulusalcılık yankılanıyordu. "Bir Bosna ve Hersek Türk'ü dinine göre çağrılır. Fakat ırk ve dile gelince uzak ataları hangi soydan olursa olsun, onun soydaşları en son soyundan gelenler olacak: Bosna ve Hersekliler Tanrı'nın evreni var olduğu sürece... gerçek Türkler onların kendi vilayetine, yani geldikleri yere geri dönerlerse, Boşnaklar Boşnak kalacak." George R. Noyes, The Life and Adventures of Dimitrije Obradoviç (University of California Press, 1953), s. 135.

⁵² Bu hususla ilgili Türk politikası Mustafa Kemal Atatürk dönemine kadar gider. 1934 ve 1935'teki resmi beyanatlara bakınız, Schechtman, Journal of Central European Affairs, XII, 154.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

dinsel sınırları aşan dil, edebiyat ve ortak köken geçmişlerini vurgulayan yeni milli bilincin öncüleri olacaklardı. Bu din ötesi milliyetçilik nispeten en son gelişmedir: Bunun yokluğu Müslüman Giritlilerin ve Anadolu Yunanlılarının kaderini 1924'lere kadar belirledi.⁵³

Karşılıklı tezatları olan üç dine sadık halkını bir defada birleştirmeye çalışan Arnavut milliyetçilerinin olağanüstü tavrı ve az da olsa bir derecede Yugoslavya'daki Müslümanların ve Hristiyanların deneyimi, Balkan halkının ulusal mirasının korunmasında bir kalkan gibi olan dinin baskın rolünün sona ermesinin belirtileridir. Osmanlı egemenliğinin uzun dönemi boyunca tarihi fonksiyonu olan Kilise XX. yüzyıl boyunca da milliyetçilerin sütanesi olarak misyonunu devam ettirmiştir.

---

⁵³ Yakın Doğu'da (Balkanlar dâhil) milliyetçiliğin dinsel temelden mahrum olmasının hiçbir surette mümkün olmadığı Lebanon tarafından izah edilir. Neredeyse eşit sayısal güce sahip olan Buradaki Müslüman ve Hristiyan vatandaşlar 1958'de esasında bir din savaşı olan sivil bir savaş ihtimaliyle yüz yüze geldiler. Aynı sebeple nüfusunun yüzde 80'ini Yunanlılar ve yüzde 20'den daha azını da Türklerin oluşturduğu, her grubun kendi milli devletine kolayca ulaşabildiği bağımsız bir Kıbrıs üzerinde hep Kıbrıslı bir ulusun olması ihtimal dışı görünür.